

11. Ставиский В.И. О двух датах штурма Киева в 1240 г.: по русским летописям. ТОДЛ. Т.43. Киев, 1990. – С.282–289.
12. Татищев В.Н. История Российская. Т.II. – М.: АСТ: Ермак, 2005. – 568 с.
13. Тихомиров М.Н. О двенадцати монгольских месяцах в старинной русской письменности // Советская этнография. – Л., 1958. – №3. – С.21–27.
14. Щербатов М.М. История Российская от древнейших времен. Т.III. СПб, 1774. – 585 с.

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА З ПОЛАЦКА ЯК БІБЛЕІСТ

А. Наумаў (Венецыя, Італія)

Гуманізм прынёс вялікае зацікаўленне тэкстам Бібліі. Дастаткова прыгадаць, што нацыянальныя пераклады ўсёй Бібліі з’яўляюцца ў Францыі (сярэдзіна XIII ст.) і ў Італіі (канец XIII ст.), што ў другой палове XV ст. друкуюцца поўныя пераклады: лацінскі (1456), нямецкі (1466), італьянскі (1471), каталонскі (1478), ніжнянямецкі (1478) і чэшскі (1488). У гэты самы час габрэі ў Італіі друкуюць Стары Запавет¹. На Русі, у Вялікім Ноўгарадзе, узнікае першы царкоўнаславянскі поўны кодэкс Бібліі, па імені арганізатара працы, званы Бібліяй Генадзія (1499).

У пачатку XVI ст. біблеістыка працягвае паспяхова развівацца. Вучоны кардынал Францішак Хімэнэс у старажытным Камплютуме (цяпер Алькала-дэ-Энарэс) у 1502 г. арганізаваў супольную працу над шматмоўным выданнем Бібліі; Новы Запавет з’явіўся ў 1514 г., а Стары Запавет у чатырох тамах з’явіўся да канца 1517 г., у шостым томе змешчаныя слоўнікі ды іншыя дапаможныя матэрыялы (студыі). *Pentateuch* апублікаваны тут на іўрыце, халдзейскай, грэцкай мовах з трыма рознымі перакладамі на лацінскую мову (*Biblia polyglotta Complutensia*). Эразм Ратэрдамскі выдаў крытычна ў Базэлі грэцкі Новы Запавет з паралельным лацінскім перакладам і каментарамі (1516); атрымаўшы папскі прывілей на выключнасць сваёй рэдакцыі (і выдання), ён затрымаў распаўсюд камплютэнскай “Паліглёты”. У Венецыі выйшаў поўны тэкст грэцкай Сэптуагінты (1518).

Калі малады Францыск Скарына яшчэ навучаўся ў Кракаве, Марцін Лютэр, які ледзь не загінуў ад перуна, уступіў у Эрфурце ў ордэн аўгустыянаў і там упершыню сутыкнуўся з Бібліяй. Прысуджаны да баніцыі, ён распачаў свой пераклад Бібліі на нямецкую мову ў Вартбургскім замку, дзе мела месца вядомае здарэнне з чарнільніцай, якой перакладчык кінуў у дакучлівага д’ябла. Ягоны Новы Запавет паямецку з’явіўся ў 1522 г. і пастаянна перадрукоўваўся, а ўся нямецкая Біблія ў перакладзе Лютэра з’явілася ў 1534 г. Усе гэтыя выданні былі, па сутнасці, недаступныя для Францыска Скарыны і складаюць параўнальны кантэкст ягонай дзейнасці.

Інакш справа выглядае з Чэшскай Бібліяй. Біблія па-чэшску была выдадзеная ў Празе ў 1488 г. і яшчэ раз праз год у Кутнай Горы (Кутэнберг), але Скарына, несумненна, карыстаўся венецыянскім выданнем 1506 г. з друкарскай афіцыны Паўла Ліхтэнштэйна, фінансаваным пражскімі ўтраквістамі. Гэта першае славянскае Святое Пісанне з тытульнай старонкай, якая ў вызначэнні “*Чэшская Біблія*” паказвае свой нацыянальны характар. Яна аздоблена 109 гравюрамі і мае кароткі змест перад асобнымі раздзеламі.

Асноўнай крыніцай для перакладаў Францыска Скарыны была Вульгата. Выданне, якое ён, верагодна, выкарыстоўваў, – гэта чатырохтомная рэдакцыя Антона Кобергера (Кобургера) з Нюрнберга 1487 года. Тут біблейскі тэкст суправаджаецца каментарамі. Галоўны каментар належыць Мікалаю дэ Ліра (1280-1349): *Postilla litterati set moralisin Vetu set Novum Testamentum*. Апрача гэтага, ёсць дадатак: *Additiones ad Postillam magistri Nicolai de Lyra* біскупа Бургаса – Паўла дэ Санта-Марыя (1351-1435), *Defensorium Postillae Nicolai de Lyra contra Paulum Burgensem* Матэуса Дзёрынга (Thöring, 1400-1469) і *Postillae superprologos S. Hieronimi* Вільгельма Брэтонскага (каля 1210-1275). Можа, Францыск Скарына таксама ведаў выданне Мікалая Кеслера з Базэля (1487, 1491), гэтаксама як і мог ведаць абодва нямецкія дыялектныя пераклады (каля 1478), выдадзеныя Г. Квэнтэл(л)ем. Магчыма, ён выкарыстоўваў вядомы *Vocabular ius brevis loquus* Ёгана Рэйхліна (1451-1522), апублікаваны ўпершыню ў 1475 г. Што датычыцца Бібліі Генадзія, то падаецца малапраўдападобным, каб Скарына мог мець да яе нейкі доступ, тое самае датычыць супрасьляскай Бібліі Мацвея Дзясятага.

Пераклады і выданні Бібліі, зробленыя Францыскам Скарынам, ставяць славянскую біблеістыку ў польска-літоўскай дзяржаве ў першым шэрагу. Бо ён апыраджае ці не на некалькі дзясяткаў гадоў вядомыя польскамоўныя выданні – Кракаўскі псалтыр (1532), Псалтыр Валенція Ўрубеля (1539), Яна Леапаліта, а таксама некатоаліцкія выданні. Таксама варта зазначыць, што англійскі пераклад Новага Запавета выходзіць у друку ў 1525г. (В. Тындале), Пяцікніжжа – у 1530 г., Кніга прарока Ёны – годам пазней, а ўся Біблія – у 1535 і 1537 гг.

Першай кнігай, якую 6 жніўня 1517 г. Францыск Скарына надрукаваў у Празе, быў *Псалтыр*². Ён складаецца з прадмовы выдаўца, 150 псалмаў, дадатковага псалма, 10 біблейскіх песень (кантыкаў) і кароткага пасляслоўя. На палях былі змешчаныя канкарданцыі (сімфоніі) з іншымі кнігамі Бібліі, а таксама 61 глоса, якая тлумачыць па-руску [па-старабеларуску] найцяжэйшыя словы ў тэксце. Бо Францыск Скарына не перакладаў Псалтыр, ён вырашаў выдаць яго ў традыцыйнай царкоўнаславянскай форме на аснове нейкага рукапісу, дапускаючы пэўную колькасць рэдакцыйных змен. Асноўны тэкст Псалтыра ён перадрукаваў пасля ў Вільні ў 1522 г., выдаліўшы адсылкі, глосы, крыху змяніўшы прадмову і напісанне некаторых слоў. Гэты

тэкст стаў першай часткай томіка, традыцыйна называнага *Малой падарожнай кніжскай*. У іншай частцы гэтага выдання пад назвай *Штадневец* Скарына змясціў згодна з усходняй традыцыяй некалькі псалмавых вершаў (версэтаў), якія маюць розныя літургічныя функцыі.

Пасля друку Псалтыра Францыск Скарына пачаў выдаваць томікі з перакладам тэксту асобных кніг Старога Запавета. Ён выдаваў іх у выпадковым парадку. Гэта можа сведчыць аб тым, што частка перакладаў ужо была гатовая, але паралельна ён перакладаў і рэдагаваў тэксты. Па чарзе выходзяць та-мы, пазначаныя дакладнымі датамі:

у 1517 г.: Кніга Ёва – 10.IX; Кніга выслоўяў Саламонавых – 6.X; Кніга Мудрасці Ісуса сына Сіраха – 5.XII;

у 1518 г.: Кніга Эклезіяста – 2.I, Найвышэйшая песня Саламонава – 9.I, Кніга Мудрасці – 19.I, Кнігі Царстваў³ – 10.VIII, Кніга Ісуса сына Нава – 20.XII;

у 1519 г.: Кніга Юдзіт – 9.II, Кніга Суддзяў – 15.XII.

З пазначэннем года – 1519, але без дакладнай даты Скарына выпусціў пяць тамоў: Быццё, якое распа-чынае ўсю Біблію (там ён змясціў тытульны ліст і агульную прадмову), Кнігу Рут, Кнігу Эстэр, Ерамійн плач і Кнігу прарока Данііла. Астатнія часткі Пяцікніжжа, г.зн. Выхад, Лявіт, Лікі і Другі закон не маюць аніякай даты, таму нельга выключыць, што яны выйшлі нават у пачатку 1520 года.

Толькі вышэйпамянёныя кнігі Старога Запавета былі выдадзеныя ў Празе, прынамсі, яны да нас дайшлі. Некаторыя неапублікаваныя пераклады Скарыны захаваліся ў рукапісах. Адзін з іх, які загінуў у пажары Бібліятэкі Красінскіх у Варшаве ў 1944 годзе, быў выдадзены ў 1569 годзе Лукашам з Тэрнопаля (над Сэрэтам). Ён меў тытульны ліст, быў укладзены ў кананічным парадку і, апроча ўсяго, змяшчаў дзве Кнігі летапісаў, чатыры Кнігі Эздры і Кнігу Тавіта (Тобіі). Другі рукапіс, які дазваляе пашырыць тэкст Бібліі Скарыны, з’явіўся ў 1575-1577 гадах. Яго стваральнікам быў Дзмітрый з Зінкова на Падоллі. Код-экс, які спачатку захоўваўся ў манастыры Нараджэння Найсвяцейшай Дзевы Марыі ў Віціне, а потым у манастыры св. Ануфрыя ў Львове, быў механічна падзелены на дзве часткі, адна з якіх засталася ў Льво-ве⁴, а другая каля 1843 года патаемна перасланая ў Санкт-Пецярбург⁵. У львоўскай частцы змешчана не-надрукаваная Кніга летапісаў, а ў пецярбургскай – Кнігі Эздры, Кніга Тавіта, Кніга прарока Ісаі, Кніга прарока Ераміі, Кніга прарока Езэкііла і 12 малых прарокаў, а таксама Кнігі Макавеяў.

У Вільні ёсць важны рукапіс XVI ст. з ваколіц Віцебска, з манастыра св. Марка⁶. Там, апроча ўсяго, зна-ходзяцца прадмовы Францыска Скарыны⁷ і каментаваныя тэксты прарокаў у версіі, дастаткова адрознай ад той, што захавалася ў пецярбургскім рукапісе з калекцыі Пагодзіна. Іншая цікавостка – гэта ўстаўка ананімным капіявальнікам прадмоў Скарыны ў адзін з экзэмпляраў друкаванай Астрожскай Бібліі⁸.

Захавалася няшмат асобнікаў пражскіх выданняў – разам недзе 266; частка (40)⁹ – гэта канвалюты ў цвёрдай аправе, іншая частка – гэта паасобныя кнігі ці фрагменты; сюды трэба дадаць пэўную колькасць рукапісных копіяў.

Некаторыя факты ўказваюць на тое, што Францыск Скарына думаў аб перакладзе Новага Запавета, але пакінуў гэты намер. У *Малой падарожнай кніжцы*, традыцыйнай царкоўнаславянскай з невялікімі мясцовымі моўнымі рысамі, ён апублікаваў 10 фрагментаў Евангелляў, 1 фрагмент Дзеяў Святых Апосталаў, а таксама 7 чыганняў Пасланняў Паўла. Дзеі Святых Апосталаў і Пасланні выйшлі цалкам у кнізе *Апостал*, у звычайнай царкоўнаславянскай форме, прыстасаванай да царкоўных багаслужэнняў. Спецыфіка выдання ў тым, што паасобныя яе часткі Скарына дапоўніў прадмовамі і кароткімі пасляслоўямі¹⁰ і дадаў кароткія рэзюмэ. Калян-дар у гэтым томе таксама мае пэўныя індывідуальныя рысы¹¹.

Апостал Скарыны меў значную папулярнасць, знаходзіўся, сярод іншага, у бібліятэцы вядомага Суп-расльскага манастыра (у 1557 г.)¹², а таксама перапісваўся і перарабляўся¹³.

Усе пражскія выданні Францыск Скарына аздобіў прадмовамі, пасляслоўямі і каментарамі, якія звязаныя галоўным чынам з прадмовамі св. Іераніма, каментарамі Мікалая дэ Ліра і венецыянскай *Чэшскай бібліяй* (1506). Ён змясціў у іхвялікі запас чалавечых ведаў на мяжы Сярэднявечча і Рэнесанса, бібліеіста традыцыйнага і эразмаўскага, гуманіста, філолага, хрысціяніна.

Скарына заставаўся бібліеістам таксама ў сваіх гімнаграфічных творах. Найцікавейшым творам у гэ-тым аспекце падаецца *Акафіст св. Яну Хрысціцелю*, а менавіта ікасы 5, 8 і 11. Спасылаючыся ў сціхірах 1 і 3 на словы Ісуса, што Ян найвялікшы прарок і чалавек паміж народжаных ад жанчынаў (Лк. 7:28, пар. Мц. 11:11)¹⁴, Скарына праводзіць канкрэтнае параўнанне св. Яна з многімі постацямі Старога Запавета.

Асобныя постаці з першай калоны нашай табліцы і св. Яна аб’ядноўваюць рысы, вылучаныя ў другую калону, а Ян пераўзвышае іх цнотай згодна з трэцяй калонай. Бо ён:

Ноя	праведнаго предъ Богомъ	справедливейши
Авраама	верна словесемъ Г[о](с)[по]днимъ	вернейши
Исаака	ведена ко жертве	послушнейши
Якова	во чадехъ духовныхъ	множайши
Левия	во племени своемъ	достойнейши
Иосифа	во чистоте телесной	краснейши
Иова	во младости своей	терпеливши

Моисея	в законе Божиємъ	яснейши
Аарона	въ жертвномъ чину	св[я]тейши
Елиазара	въ Божиємъ ревновании	смелейши
Исуса Наввина	во бранехъ духовныхъ	крепчейши
Калефа	во согледании земли обетованное	хвальнейши

Вышйэшасць св. Яна не даказваецца штораз, яна вынікае з агульнай перадумовы яго найвышэйшага статусу між людзей і прарокаў. Можна разважаць, чаму Скарына зрабіў такі, а не іншы выбар, асабліва можа здзіўляць выбар Елеазара і Калефа. Верагодна, тут ён кіраваўся не столькі Пяцікніжжам, колькі пахвалою айцоў з Кнігі Ісусасына Сіраха, дзе ў раздзелах 44-46 мы знаходзім скарачаную гісторыю праяў Божай хвалы да Ізраэля. Кнігу Мудрасці Сіраха Францыск Скарына выдаў у снежні 1517 г., дадаючы, як мы ведаем, сваю прадмову, перад якой змешчаны знакамiты *Пралог* Сіраха. У гэтай прадмове ён піша, што кніга дзеліцца на дзве часткі, а другая, з раздзела 44 да канца, “приводит нас к святости и к добрым делом путем прикладу: припоминаючи нам жития святых, како добре поживши на свете, по смерти достали сут вечное славы”¹⁵. Адтуль ён мог узяць па чарзе Ноя, Абрагама, Ісака, Якава і двух яго сыноў Левія і Яэпа, пасля Майсея, Арона, Елеазара як бацьку згаданага Пінхаса, а таксама Ісуса і Калефа. У гэтым пераліку няма толькі Ёва паміж Яэпам/Якавам і Майсеем.

Наступная “біблійная” страфа – гэта ікас восьмы. У ім Скарына пералічвае Гедэона і Самсона як суддзяў, Самуіла, якому Сірах прысвячае больш увагі (46:13-20), каб перайсці да цароў – Давіда і Саламона, натуральным чынам дадаючы Іллу, лінію якога дае само Евангелле, цытуючы словы Хрыста, што Ян – гэта Ілля, які мае прыйсці (Мц. 11:14). Далей з’яўляецца параўнанне з выбітным вучнем Іллі – Елісеем і – ужо акрамя згаданых Сірахам – большымі прарокамі, такімі, як Ісаіа, Ерамія, Езэкііль, Данііл і Барух. Так, Ян дзякуючы паасобным перавагам:

смелейши смысломъ	Гедеона чуднаго
силнейши духомъ	Самсона мощнаго
смирениши (!) сердцем	Самуила чеснаго
умилнейши пением	Давыда терпеливаго
множайши разумом	Саломона мудраго
совершенши иночествомъ	Илии ревниваго
сладши друголюбствомъ	Елисея щедраго
яснейши пророчеством	Исаи богословиваго
болши терпениемъ	Еремии плачливаго
вышши видением	Езекииля богозримаго
прозорнейши умомъ	Данила жадостиваго
святейши душею	Варуфа послушливаго

Азначэнні герояў Старога Запавета маюць розную матываванасць, у выпадку Самсона, Саламона, Іллі, Ісаі, Ераміі і Езэкііла вельмі чытэльную, у астатніх выпадках яны інтэрпрэтуюць дзеянні, што характарызуюць герояў.

Гэтыя параўнанні працягваюцца ў адзінаццатым ікасе. У ім св. Ян Хрысціцель параўноўваецца з дванаццаццю малымі прарокамі.

Напрыканцы пражскага перыяду Францыск Скарына распачаў выданне Кніг прарокаў, але надрукаваў толькі Трэны, або Ераміін плач і Кнігу прарока Данііла. У агульнай прадмове да Бібліі ён пералічвае кнігу шаснаццаці прарокаў, характарызуючы значэнне кожнага з іх для хрысталогіі і “эканоміі” збаўлення. Пасля Ісаі, Ераміі, Езэкііла і Данііла ён называе групу дванаццаці прарокаў. У парадку гэта: Асіа, Ёіль, Амос, Аўдзей, Ёна, Міхей, Навум, Абакум, Сафон, Агей, Захарыя і Малахіа. У тым жа парадку гэтыя прарокі з’яўляюцца ў ікасе 11 (з памылкай у імені Малахіі). Найважнейшае тут гэта парадак пералічэння першых шасці, у LXX(*Septuaginta*) ён іншы (Асіа, Амос, Міхей, Ёіль, Аўдзей, Ёна), але ў славянскай традыцыі ўсталяваўся той жа парадак, што ў Скарыны. Падставай для азначэння асобных прарокаў – там, дзе гэта было магчымым, – паслужыла адсылка да семантыкі імён прарокаў, відаць, на аснове каментароў св. Іераніма і Мікалая дэ Ліра, а, мабыць, таксама ўсходніх: Дарафея Газскага, Еліфанія Кіпрскага, Яфрэма Сірына, Феадарэта Тырскага ці іншых Айцоў, што каментавалі пісанні прарокаў, іх жыццё і імёны. Так чынам ікас 11 *Акафіста св. Яну Хрысціцелю* стаў эрудыраванай прэзентацыяй эрудыцыі Бібліста з Полацка, які не паспеў (ці не змог?) надрукаваць ужо падрыхтаваныя кнігі Старога Запавета, а магчыма, мы пра гэта проста не ведаем.

Параўнанні Яна Хрысціцеля з дванаццаццю малымі прарокамі і іх азначэнні ў гэтай страфе выглядаюць так:

Осии	пророка	чеснейши
Иоила	св[я]того	славнейши
Амоса	пастыря ¹⁶	терпливши
Авдея ¹⁷	раба Г[о](с)[по]дня	достоинейши
Ионы ¹⁸	голуба	послушнейши

Михея	Морастена ¹⁹	св[я]теиши
Наума	втешителя	умилнеиши
Авакума ²⁰	воина крепка ²¹	силнеиши
Софонии	стража	прозорнейши
Аггея	веселаго ²²	краснейши
Захарии ²³	памятного	полнейши
Малаха (!)	ангела ²⁴	яснейши

Захаваная ў рукапісе Pog. 85 (Погодин 85) *Прадмова да 16 прарокаў* не закранае семантыку іх імён. Ісаі тут прысвечаны вялікі фрагмент тэксту, нават з цытаваннем дваццаці першых вершаў кнігі. Яго Скарына называе найвялікшым з прарокаў і, следам за св. Іеранімам, падкрэслівае місіянерскі, амаль евангельскі характар яго прамовы. Вельмі шырока ён каментуе Кнігу прарока Ераміі, прыводзячы напрыканцы легенду пра ўкрыццё ім Каўчэга Запавету з напісанай тэтраграмай ды аб пераносе цела прарока Аляксандрам Вялікім у Александрыю. Падобным чынам ён пераказвае ў скароце Кнігу прарока Езэкііля, указваючы на найважнейшыя ў месіяанскім ключы фрагменты, дадаючы напрыканцы легенду пра рыб, якія выплывалі па ягоным загадзе і якімі ён карміў людзей. Данііла (капіявальнік)? Ён памылкова называе малым прарокам, але падае кароткі змест і заўвагі аб розніцы паміж габрэйскай версіяй “Кнігі” і хрысціянскай. Інфармацыі пра астатніх прарокаў падобныя: кім былі, колькі раздзелаў змяшчае іх кніга і дзе яны былі пахаваныя.

Рукапісная *Прадмова* павінна быць дакладна параўнанай з надрукаванымі тэкстамі яго прадмоў і з магчымымі крыніцамі, якія былі для нашага бібліста непасрэднай інспірацыяй.

Так Францыск Скарына з Полацка, маючы справу са Святым Пісаннем, прынамсі ў шасці мовах (іўрыт, грэцкая, лацінская, чэшская, польская і царкоўнаславянская), як перакладчык, выдавец, каментатар і таксама як гімнаграф дэманструе свае вялікія біблейныя веды. Але таксама ён дзеліцца з намі сваімі разважанымі, заснаванымі на перакладанай ім Бібліі, так, што “*без страху божия, без мудрости и без добрых обычаев не ест мощно почтине жити людем посполите на земли*” (*Прадмова да Кнігі выслоўяў Саламонавых*), што “*ест найвышняя мудрость размышление смерти и познание самого себе и вспоминание на приидушие речи*” (*Прадмова да Кнігі Ёва*). Таму так натуральна гучыць ягонае жыццёвае крэда (*Credo*), запісанае ў 1519 г. у слаўным Старым Месце ў Празе і якому ён верны да самай смерці: “*Не только бо сами себе народихомся на свет, но более ко службе божией и посполитого доброго*” (*Прадмова да Кнігі Эстэр*).

Пераклад з польскай Цімур Буйко

1. Тэкст Пяцікніжжа на іўрыце (*Tora*) была надрукавана яшчэ ў 1480 г. у Балоніі, Кнігі Прарокаў (*Nabim*) – у 1485 г. у Ламбардыі, у мясцовасці Санчына (правінцыя Крэмона), гэтаксама там быў надрукаваны поўны тэкст габрэйскага Святога Пісання (1488); Пісанні (*Ketubim*) выдадзеныя ў 1486 г. у Неапалі.
2. Выданыя згаданых ніжэй тэкстаў: *Біблія. Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарына ў 1517–1519 гадах, у 3 тамах*. Рэд. С. В. Кузьмін. Мінск, 1990–1991; Лабінцаў, Ю. «*Зерцало жыцця...*» 3 літаратурнайспадчыны Францыска Скарыны. Мінск, 1991; гл. тэкст.: *Franciszek Skoryna – życie i pisma*. Wybór tekstów i opracowanie M. Walczak-Mikołajczakowa, A. Naumow. Gniezno, 2007.
3. Усе чатыры адначасова, г.зн. дзве Кнігі Самуіла і дзве Кнігі Царстваў, разам 242 друкаваныя старонкі.
4. Знаходзіцца ў калекцыі б. Цэнтральнай бібліятэкі базільянскіх манастыроў, у НДЛ НАН Украіны ім. В. Стэфаніка, сігн. MV1290.
5. Расійская нацыянальная бібліятэка (РНБ), калекцыя (ф. 583) М. П. Пагодзіна, сігн. 85. Д-р Наталля Віктараўна Пак перадала мне здымкі і ўласнаручныя выпіскі з гэтага рукапіса, а таксама перадала шмат дадатковай інфармацыі.
6. MAV F. 19 № 47.
7. Усе прадмовы запісаныя адна за другой і папярэднічаюць біблейнаму тэксту. Парадак прадмоў наступны: Ісая, Ерамія, Барух, Езэкііль, 12 малых прарокаў і Данііл, а кнігі Бібліі ў такім парадку: спачатку малыя прарокі, а потым вялікія. Напрыканцы тома змешчана *Слова ь св. Епіфанія Кіпрскага аб імёнах прарокаў, іх паходжанні, смерці і дзе спачываюць іх целы*. У прадмове да Кнігі прарока Ісаі знаходзіцца сцвярджэнне: “напісана з Чэшскай Бібліі”.
8. Масква, РДБ, сігн. 1452; гл. Немировский, Е. Л. *Франциск Скорина. Жизнь и деятельность белорусского просветителя*. Минск, 1990, 406–407, 563.
9. Немировский, Е. Л. *Op. cit.*, 302–303. Вельмі дакладную інфармацыю мы знаходзім у: Nemirovskij, E. L. *Gesamtkatalog der Fröhdrucke in kyrillischer Schrift, B. III: Die Prager Druckerei von Francisk Skorina*. Baden-Baden, 1998. У 2003 г. адкрытая яшчэ адна канвалюта скарынаўскай Бібліі – у Верхнялужыцкай навуковай бібліятэцы ў Горліцы. Гл. Randow, N. *Skaryna in Görlitz*. – In: *Проблемы на Кирило-Методиевското дело и на българската култура през IX–X в.* (=Кирило-Методиевски студии. Кн. 17) С., 2007, 603–612.
10. У пераказах Дзей Святых Апосталаў і Пасланняў Скарына вылучае тры рысы і падзеі, якія яму асабліва блізкія. Прадстаўляючы св. Луку, ён піша, што “*в лекарских науках доктор пренавленный*”, які “*будучи лекарем телесным досконалым*” зразумеў, што ўсе цялесныя рэчы марныя і непастаянныя і вырашыў стаць “*лекарем души наших*”. “Знаў убо, – піша Скарына, – іже не только жив ест человек хлебом или лекарством, но боле всяким словом, еже походит из уст Божиих [Другі закон 8:3, Лк. 4:4], которым же небеса утвердишся, земля основана бысть, водам пределы положены суг, и вси видимые и невидимые речи сотворены быша, еже мимо идуть, Слово только само Господне пребывает во вся веки”. Затым ён падкрэслівае перавагу шматмоўнай навукі апосталаў над аднамоўем вясчання прарокаў і – прынамсі ў мяне такое ўражанне – большую эфектыўнасць пасланняў Паўла ды іншых над вусным навучаннем Пятра (*Прадмова да Дзей Апосталаў*). Пераказваючы у скароце Другое пасланне да Карыфянаў, ён падкрэслівае, што Павел прапаведаваў ім Евангелле “не своего ради пожитку, но для Божией хвалы” (пар. 2 Кар. 11:7) і што ён сапраўды “в речи невымовный, но в писме навченный” (*Прадмова да 2 Кар.*). Таксама ў іншых месцах (*Прадмовы да Рым., 1 Кар., Гал., Флп., 1 Фес.*) можна адкрыць асабістае стаўленне Скарыны да перакладаных падзей і выказванняў.

11. Специфіка календара Скарыны ў размяшчэнні цыклу святаў нерухомах перад рухомым цыклам. У календары мы знаходзім некалькі ўспамінаў славянскіх: Саву Сербскага, Сімяона Сербскага, Уладзіміра “самодержца киевского он же крестил землю рускую”, а таксама Барыса і Глеба. Пад 26.X., дзе ёсць згадка пра “трясение земли”, дададзена, што землетрусы здараюцца ў паўднёвых краях.
12. Сёння можна ўказаць толькі дзесяць захаваных экзэмпляраў гэтага выдання.
13. Гл. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog. Wyd. drugie zmienione*. Oprac. A. Naumow, A. Kaszlej, E. Naumow, J. Stradomski. Kraków, 2004, nr 48, 62, 71 i 92; пар. Ісаевіч, Я. Д. *Літаратурна спадчына Івана Федорова*. Львів, 1989; Немировский, Е. Л. *Франциск Скорина...*, 467–486.
14. Царкоўнаславянскі і паходныя, у тым ліку сербскі, пераклады ў Лк. 7:28 прэзентуюць такі грэцкі тэкст, дзе было даданае слова “прарок”, што, зрэшты, адпавядае вершу 26. Навейшыя пераклады выпраўляюць гэта, знаходзячы адпаведнасць з Мц. 11:11, дзе аб прароку згадкі няма; але пар. у 9 і 13. Скарына ў сціхіры 1 ды ікасе 12 следуе за Лукой, а ў сціхіры 3 за Мацвеем.
15. Таксама ў агульнай прадмове да Бібліі (перад Кнігай Быцця) Скарына піша, што Кніга Сіраха змяшчае ў сабе ўсю навуку пра добрыя паводзіны (звычай).
16. Пар. Ам. 1:1, але ў габрэйскай версіі, у сваю чаргу, у грэцкай традыцыі гл. 7:14–15. Аб тым, што Амос быў пастухом, Скарына ўзгадвае ў Прадмове да Кнігі прарокаў.
17. У Аўдзеі традыцыя бачыла сына ўдавы, выратаванага Іллем, або пашкадванага ім трэцяга пяцідзясятніка.
18. Звычайна прынята, што Ёна быў прарокам з Гафхефера ля Назарэта, які прадказаў Еравааму II Божую дапамогу ў адбудове ізраільскага царства (4 Црс. 14:25). Але Скарына ў Прадмове да Кнігі прарокаў звязвае яго постаць з дзейнасцю Іллі, а звязвае з Ёнам постаць сына нейкай удавы з Сарэпты, якая карміла Іллі. Ілля ажывіў яе памёрлага сына (3 Црс. 17:7–24).
19. Марасфеец; з паселішча Марасф, Марашэт (35 км. ад Ерусаліма). У Прадмове Скарына сведчыць, што Святое Пісанне кажа пра двух Міхейў.
20. Скарына ў Прадмове атаясамлівае прарока з Абакумам, які прынёс Даніілу абед у львіную пачору, Дан. 14:32–38. Атаясамліванне аўтара Кнігі з прарокам, якога анёлы насілі за валасы, спрэчнае.
21. Абак. 2:1.
22. Прыводзіцца факт, што Агей убачыў завершаны храм і першым пачаў спяваць “Алілуя!”, але Скарына пра гэта не піша.
23. У Прадмове гаворыцца пра сумесную дзейнасць, смерць і пахаванне Захарыі і Агея.
24. У Малахіі народ бачыў анёла, а некаторыя лічылі, што гэта Эздра. Скарына прыводзіць факт, што ён пісаў пасля ўсіх прарокаў.

О НЕКОТОРЫХ СПОСОБАХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РУССКИХ «ПРОВОЛОЧНЫХ» МОНЕТ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ

В.А. Кобринец (Пинск, Беларусь)

В XVI–XVII вв. белорусские земли входили в состав Великого княжества Литовского, которое в 1569 г. было объединено с Польским королевством в федерацию – Речь Посполитую. В денежном обращении государства участвовали монеты разных стран Европы, в том числе и Русского царства. Основным монетным номиналом последнего была высокопробная серебряная «проволочная» копейка. На лицевой стороне она имела изображение всадника с копьем. На половинной фракции копейки (денге) всадник держал в руке не копье, а саблю. С этим связано одно из наименований данной монеты – «денга-сабляница».

В XVI – первой четверти XVIII в. наиболее массовые проникновения монет Русского царства в денежное обращение белорусских земель приходится на годы военно-политических конфликтов – Ливонская война (1558–1583), война России с Речью Посполитой 1654–1667 гг. и Северная война (1700–1721). Распространение продукции денежных дворов русских царей на территории Беларуси связано в первую очередь с пребыванием московских войск и их союзников. Они активно использовали привычные для них монеты для торговых контактов с местным населением.

В начале XVII в. одним из источников массовых включений русских монет в рыночную жизнь Речи Посполитой стало передвижение в разных направлениях по её землям западноевропейских наёмников. Эти люди принимали активное участие в событиях русской Смуты или Смутного времени (1598–1613). Часть из них находилась на службе у русского царя, некоторые же занимались грабежом населения. В результате и у тех и у других на руках оказывались крупные денежные средства, с которыми они возвращались к себе на родину. Чаще всего путь наёмников пролегал через белорусские земли.

Во все времена русское правительство выступало решительным противником вывоза монетного серебра из страны. В годы длительного прекращения военных действий объёмы поступлений русских монет на белорусские земли значительно сокращались. В мирное время ему удавалось более последовательно проводить эту политику запрета.

С момента появления монет они могли свободно уходить из денежного обращения как временно, так и навсегда. Как находки «проволочных» копеек на территории Беларуси, так упоминающие продукцию денежных дворов Русского царства памятники письменности свидетельствуют, что в XVII в. было несколько вариантов такого перехода.

Некоторые особенности монетных находок на территории Беларуси позволяют предположить, что не ранее первой половины XVII в. русские монеты эпизодически использовали как «обола мертвых» («монеты Харона») или в качестве платы за выкуп места покойнику. Об этом свидетельствуют раскопки могильника у дер. Нсядин Петриковского района, где среди найденных монет зафиксированы несколько копеек царя Михаила Фёдоровича (1613–1645) [4, с. 120–121].

На белорусских землях наиболее полная картина ухода продукции денежных дворов Русского царства из рыночной сферы прослеживается по данным письменных источников. Известно, что местное население прино-